

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ

Успішність людини в професійній діяльності, вміння подолати конфлікти в професійному середовищі, ефективність професійної діяльності людини залежать від узгодженої взаємодії людини і професії. Для психології найбільш важливим є вивчення характеру, форми і динаміки відображення об'єктивної реальності суб'єктом праці та факторів, що зумовлюють конкретні типи цього відображення у професійній діяльності. Джерел - 25.

Ключові слова: професійна діяльність, професійний розвиток, суб'єктно-об'єктні взаємозв'язки, самоактуалізація, теорія оптимального переживання.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток науково-технічного прогресу, розширення сфер професійної діяльності, поява нових для нашого суспільства організацій, фірм, зміна соціально-економічних відносин у суспільстві актуалізує інтерес до проблеми психологічного вивчення професійної діяльності, способів і шляхів професійного розвитку людини. Вчені відмічають, що сучасна людина відрізняється досить розвинутими пізнавальними та соціальними якостями, які розвиваються в результаті міжособистісної взаємодії, у професії, спілкуванні тощо. Однією з головних успішності професійної діяльності є зацікавленість і активна поведінка суб'єктів діяльності, які ставлять за мету не просто розширити власний професійний рівень, але й здійснити важливий крок у професійному розвитку. Відповідно до цього, діяльність людини як професіонала, визначається відповідним рівнем професійної спрямованості, готовністю застосовувати отримані знання на практиці, бажання випробувати себе як професіонала на практиці – саме це спонукає людину до бажання власного професійного розвитку.

Успішність людини в професійній діяльності, вміння подолати конфлікти в професійному середовищі, ефективність професійної діяльності людини залежать від узгодженої взаємодії людини і професії. Уява людини про професійну діяльність, про її можливості у професії, про шляхи професійного розвитку формується у людини протягом усього життєвого шляху. Також важливо вміти визначити власні індивідуальні і особистісні можливості і ефективно їх застосувати з метою професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі трудової діяльності людина неминує вступає в певні суспільні відносини з іншими людьми (соціально-економічні, соціотехнічні, соціально-психологічні та духовні), що створює необхідність вивчення співвідношення і взаємозв'язків матеріальних і духовних цінностей [1, 3].

Разом із культурно-історичними, соціально-економічними і технічними умовами, що впливають на людину як на суб'єкт праці, існують ще й соціальні зв'язки між суб'єктами праці. Ці зв'язки зумовлені соціальними статусами - позиціями, що займає індивід у трудовому колективі, і соціальними ролями. Соціальні ролі виражаються у здійсненні об'єктивних суспільних функцій, які виконує людина на конкретному трудовому місці. У свою чергу адекватне виконання соціальної ролі залежить від дотримання суб'єктом праці правил трудової поведінки, які називаються соціальними нормами, і від того, що саме для суб'єкта праці є соціально цінним.

Взаємодія людей у процесі професійної діяльності різними авторами визначається організацією їх соціальних взаємозв'язків на наступних рівнях [2, 9, 20]:

- 1) співпадання цілей соціальної організації, соціальної системи і особистості;
- 2) спільність вимог соціальної позиції в організації і очікуванні індивіда;
- 3) співпадання рольових вимог соціальної організації і реальної поведінки особистості;
- 4) співпадання нормативних вимог соціальної організації, норм соціальної групи і норм особистості;
- 5) спільність систем цінностей, прийнятих організацією, соціальною системою, особистістю.

При вивченні професійної діяльності пізнання предмету, засобів і умов праці є лише необхідним об'єктивним орієнтиром, що дозволяє зрозуміти сутність суб'єкта праці як особистості і як професіонала, так як суб'єктивне відображення людиною заданої об'єктивної реальності є регулятором її поведінки і діяльності. Суб'єктивне відображення об'єктивної реальності завжди є процесом індивідуальним, тому « психологію цікавить передусім діяльність індивідів, індивідуальна діяльність» [17, с. 202], а вже потім її прояви у спільній діяльності людей, що вирішують конкретне професійне завдання.

Метою статті є визначення методологічних засад психологічної науки професійного розвитку людини.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Професійна діяльність здійснюється при взаємодії суб'єкта праці з об'єктом праці і представляє собою складний динамічний процес .

У сучасній психологічній науці поняття діяльності відіграє провідну, методологічно спрямовану роль, оскільки з його допомогою формується універсальна характеристика життєвого світу людини. Саме вивчення людини в діяльності (пізнавальній, суспільній, виробничій тощо) найбільш повно і достатньо глибоко дозволяє розкрити причино-наслідкові зв'язки, що зумовлюють її взаємодію з професією в конкретних соціально-історичних і техніко-економічних умовах, і зрозуміти «природу» відносин суб'єкта до себе , до інших людей і до об'єктивної реальності; оцінити її знання, вміння, навички та власні психофізіологічні можливості, а також прогнозувати спрямованість її перетворень [5].

Пізнання професійної діяльності дозволяє пояснювати ті суб'єктно-об'єктні взаємозв'язки, що зумовлюють діяльність і поведінку людини. Це пов'язано з тим, що трудова діяльність об'єктивно задана і нормативно зафіксована в спеціальній документації і є тим орієнтиром, в межах якого людина реалізовує себе як індивід, активний діяч і фахівець. Не менш важливо і пізнання того, що ж зумовлює утворення таких суб'єктно-об'єктних взаємозв'язків, які дозволяють людині досягати особисто бажаного і соціально необхідного навіть у випадках , коли процес праці організований нерационально. Для розуміння суті такої ситуації необхідно звернутися і до розгляду зовнішніх умов , що впливають на людину і формують її , і до самої людини як індивідуума, що суб'єктивно відображає об'єктивну реальність, адже «людина знаходить «ідеальний» план життєдіяльності тільки і виключно у процесі залучення до історично розвинутих форм суспільного життя - діяльності, тільки разом з соціальним планом існування, тільки разом з культурою » [11, с. 156].

Саме вибіркоче цілеспрямоване засвоєння культури, створеної попередніми поколіннями, забезпечує індивідуалізацію особистості, розвиток її неповторних рис, здібностей, обдарувань. Тільки в процесі виборчого освоєння культури і забезпечується ієрархія установок і орієнтація особистості, виявляється її спрямованість [14, с. 403] .

Але окрім минулого досвіду, накопиченого в суспільстві, на людину здійснює суттєвий вплив система відносин, що актуально склалася у сучасному суспільстві, так як «поза цими відносинами діяльність людини взагалі не існує. Як саме вона існує, визначається тими формами і засобами матеріального і духовного спілкування, які породжуються розвитком виробництва і які не можуть реалізуватися інакше як в діяльності конкретних людей » [15, с. 82].

Для психології найбільш важливим є вивчення характеру, форми і динаміки відображення об'єктивної реальності суб'єктом праці та факторів, що зумовлюють конкретні типи цього відображення у професійній діяльності. Серед факторів чітко виділяються дві самостійні, але взаємодіючі групи: 1) об'єктивні фактори, 2) суб'єктивні (суб'єктні) фактори. До першої групи належать соціальні, виробничо-технічні, економічні , організаційні та санітарно-гігієнічні характеристики професійної праці. Друга група чинників включає особистісні, професійно-психологічні, психофізіологічні і індивідуально-типологічні якості суб'єкта праці. Їх вивчення за мету має розкрити, як саме у свідомості суб'єкта праці переломлюється об'єктивна реальність і який її вплив на його трудову поведінку, на функціональний стан і на результати праці .

Поряд з науковим психологічним розумінням професійної діяльності необхідно розкрити і практичні проблеми, успішне вирішення яких може забезпечити психологічна наука. Так, практика, професійної праці людини від моменту вибору нею професії і до завершення її професійної кар'єри ставить перед психологічною наукою безліч питань. Це і проблеми професійного самовизначення [4, 6] і становлення професіонала [12, 19, 21]; проблеми професійної освіти [8, 23, 24], професійної готовності та придатності [8, 21]; проблеми професійної адаптації та зростання [13, 22], безпеки професійної праці та професійної працездатності [8, 21]; проблеми криз професійного розвитку [10, 13, 14], професійних деструкцій і деформацій [14]. Ці проблеми зумовлені необхідністю досягнення взаємовідповідності людини і професії, адже саме воно робить людину успішною, щасливою, задоволеною своєю діяльністю і взаєминами, що позитивно позначається на ефективності та результативності її праці.

Міхай Чиксентміхайі у результаті свого спілкування з художниками, спортсменами, музикантами, шахматистами, хірургами – всіма тими, хто займався певною діяльністю і яка їм дуже подобалася, поставив за мету виявити, що саме вони відчували у процесі улюбленого заняття. На основі їх розповідей вчений створив теорію оптимального переживання – стану повного поглинання діяльністю, коли все відступає на задній план, а людина від самого процесу отримує надзвичайно велике задоволення [25, с.181]. Абрахам Маслоу вважає, що такий стан людини можна вважати станом самоактуалізації.

Самоактуалізовані люди залучені до певної зовнішньої діяльності і вони віддані чомусь для них дуже важливому – своєму покликанню. Вони працюють над тим, до чого покликала їх доля, і що вони люблять, таким чином відмінність між роботою і задоволенням для них щезає [18, с.56]. Дослід Михай Чиксентміхайі не є побічним продуктом діяльності психіки людини. Скоріш за все, можна стверджувати, що така емоційна складова реалізації людиною своїх можливостей – це передовий план еволюції людини. Потокові переживання змушують йти людину далі, досягати нових рівнів складності, шукати нові знання, удосконалювати свої навички. Багато в чому саме цей двигун, завдяки якому здійснився перехід від *homo* (людей), який зосереджений лише на власному виживанні, до *homo sapiens*, який не боїться ризикувати, і щоб відчувати себе краще, має більше вміти [25, с. 29].

Парадоксально, але ми розвиваємося і переростаємо себе саме тоді, коли діємо вільно і заради самої діяльності, а не керуючись зовнішніми спонукками. Якщо ми вибрали мету і на ній сконцентрували всю свою психічну енергію, все що ми робимо принесе нам радість. Відчувши таку радість один раз, ми з подвійними зусиллями будемо намагатися відчувати її знову. Саме таким чином відбувається особистісне зростання [25, с.184].

Людина любить свою справу саме тому, що в цій справі втілюються її власні цінності. По суті, улюбленими є цінності, а не робота як така.

Якщо запитати цих людей, чому вони люблять свою роботу (або, більш конкретно, в чому полягають моменти найвищого задоволення від цієї роботи, що в цій роботі спокутає всі пов'язані з нею турботи, якими є пов'язані з нею пікові переживання чи моменти), то отримаємо багато конкретних, специфічних відповідей. Окрім цього, буде отримано і чимало «тупикових» відповідей, типу «Я просто люблю свою роботу. Чому я її люблю? Люблю, от і все» або «Мені просто подобається підвищувати продуктивність мого заводу. Чому? Просто отримую від цього задоволення». Пікові переживання, внутрішнє задоволення, суттєві досягнення, яким би не був їхній масштаб, не потребують виправдання і пояснення. Вони служать підкріпленням самі по собі [18].

Е.Ф. Зеєр [10] розглядає значення професійної діяльності для сучасної людини з позицій індивідуального професійного становлення особистості, детермінант професійної зрілості, професійних цінностей і мотивів праці, задоволеності професійною працею, але у взаємозв'язку з соціальною і об'єктивною реальністю. Побудова концепції професійного становлення особистості Е.Ф. Зеєр здійснює на основі досліджень, присвячених особистості і діяльності, а методологічною основою проектування концепції стали принципи системного та особистісно – діяльнісного підходів. Аналізуючи процес становлення особистості професіоналів, він зазначає, що «... суб'єкт все більш виступає фактором власного розвитку, зміни, перетворення об'єктивних обставин відповідно до своїх особистісних якостей» [10, с. 33].

В.А. Бодров аналізує людину як суб'єкт діяльності з позицій проблеми професійної придатності, зазначає, що «процес формування особистості професіонала і досягнення певного рівня придатності до конкретної праці зумовлений синтезом, з одного боку, можливостей, здібностей та активності особистості, а з іншого боку, вимогами діяльності, що визначаються особливостями її змісту, засобів, умов та організації. На основі такого синтезу, включення особистості у трудовий процес формується суб'єкт діяльності» [4, с. 160]. Але у зв'язку з тим, що становлення суб'єктом діяльності - процес динамічний і тривалий, рівень професійної придатності на різних етапах формування особистості професіонала залежить від низки факторів: 1) від ступеня адекватності відображення суб'єктом діяльності її об'єкта, 2) від характеру професійної мотивації особистості, її спрямованості, її інтересів, установок, 3) від розвитку у суб'єкта індивідуально своєрідних способів вирішення типових життєвих і виробничих завдань, «... уяви про своє місце у житті, у праці, пізнання себе і ствердження себе у суспільстві і в уяві про саму себе, системи самооцінки і самоудосконалення» [4, с. 163].

Висновки. Психологія професійного розвитку передбачає і психологію вибору професії, і психологію її пізнання у процесі професійного навчання і в безпосередньо у процесі трудової діяльності. Останніми роками ця галузь знання набула у суспільстві досить вагоме значення і затребувана у різноманітних професійній діяльності: у промисловості, торгівлі, юриспруденції, медицині, техніці тощо. Тому проблеми забезпечення чіткого, грамотного і ефективного вирішення завдань, що висувуються практикою, а також професійного розвитку самого працівника вирішуються на рівні забезпечення взаємовідповідності людини і професії.

Література

1. Андреева Г.М. Психология социального познания / Г.М. Андреева. Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. – Издание второе, перераб. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2000. – 288 с.

2. Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные труды / А. А. Бодалев. – М.: Педагогика, 1983.
3. Брушлинский А. В. Поликарпове. А. Мышление и общение / А. В. Брушлинский. – Минск: Изд-во «Университетское», 1990.
4. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / В.А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511. – с. 39
5. Борисова Е.М. О роли профессиональной деятельности в формировании личности / Е.М. Борисова // Психология формирования и развития личности / Под ред. Л.И. Анциферовой. – М., 1981.
6. Вайзер Г.А. Профессионал: смысл жизни и акме / Г.А. Вайзер // Общество и безопасность. – 2001. – № 1. – С.78-79.
7. Гальперин П.Я. Теория поэтапного формирования умственных действий / П.Я. Гальперин // Исследования мышления в советской психологии. – М., 1966.
8. Гуревич К.М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы / К.М. Гуревич. – М., 1970.
9. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения / В.В. Давыдов. – М., 1986.
10. Зеер Э.Ф. Психология профессий / Э.Ф. Зеер. – Екатеринбург, 1999.
11. Ильенков Э.В. Проблема идеального / Э.В. Ильенков. // Вопр. философии. – 1979. – №7.
12. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов – М.; Воронеж, МПО «МОДЕКС», 1996. – 400с.
13. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512с.
14. Леонова А.Б. Психологическая саморегуляция и профилактика неблагоприятных функциональных состояний / А.Б. Леонова // Психологический журнал. – 1988. – № 3. – С.12-14.
15. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М., 1975. – 304 с.
16. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М.: Мысль, 1965. – 570 с.
17. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М., 1984.
18. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Пер. с англ., испр. / А.Маслоу. – М.: Смысл: Альпина нон-фикшн, 2011. – 496 с.
19. Орлов А.Б. Склонность и профессия / А.Б. Орлов. – М., 1981. 204
20. Петров В.П. Психологические проблемы профессиональной переориентации взрослых / В.П. Петров. // Психологический журнал. – 1993. – № 3. – С.5-7.
21. Психология профессиональной подготовки / Под ред. Г.С. Никифорова / – СПб., 1993. – С.6-81.
22. Психофизиологические вопросы становления профессионала / Под ред. К.М. Гуревича / – Вып. 2.– М., 1976.
23. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н.Ф. Талызина. – М., 1975.
24. Формирование системного мышления в обучении / Под ред.З.А. Решетовой. – М.: Изд-во политехн-ры «Единство», 2002. – 344с.
25. Чиксентмихайи, М. Поток: Психология оптимального переживания / М. Чиксентмихайи; пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Смысл: Альпина нон-фикшн, 2012. – 461 с.

References

1. Andreeva G.M. Psihologiya sozial'nogo poznaniya / G.M. Andreeva. Ucheb. posobie dlya studentov vysshich uchebnykh zavedeniy. – Izdanie vtoroe, pererab. i dop. — М.: Aspekt Press, 2000. – 288 s.
2. Bodalev A. A. Lichnost' i obschenie: Izbrannye trudy / A. A. Bodalev. – М.: Pedagogika, 1983.
3. Brushlinskiy A. V. Polikarpove. A. Myshlenie i obschenie / A. V. Brushlinskiy. – Мinsk: Izd-vo «Universitetskoe», 1990.
4. Bodrov V.A. Psihologiya professional'noy prigodnosti / V.A. Bodrov. – М.: PER SE, 2001. – 511. – с. 39
5. Borisova E.M. O roli professional'noy deyatel'nosti v formirovaniy lichnosti / E.M. Borisova // Psihologiya formirovaniya i razvi-tiya lichnosti / Pod red. L.I. Anziferovoy. – М., 1981.
6. Vayzer G.A. Professional: smysl zhizni i akme / G.A. Vayzer // Obschestvo i bezopasnost'. – 2001. – № 1. – С.78-79.

7. Gal'perin P.Ya. Teoriya poetapnogo formirovaniya umstvennykh deystviy / P.Ya. Gal'perin // Issledovaniya myshleniya v sovetskoj psichologii. – M., 1966.
8. Gurevich K.M. Professional'naya prigodnost' i osnovnye svoystva nervnoy sistemy / K.M. Gurevich. – M., 1970.
9. Davydov V.V. Problemy razvivayushego obucheniya / V.V. Davydov. – M., 1986.
10. Zeer E.F. Psichologiya professiy / E.F. Zeer. – Ekaterinburg, 1999.
11. Il'enkov E.V. Problema ideal'nogo / E.V. Il'enkov. // Vopr. filosofii. – 1979. – №7.
12. Klimov E.A. Psichologiya professionala / E.A. Klimov – M.; Voronezh, MPO «MODEKS», 1996. – 400s.
13. Klimov E.A. Psichologiya professional'nogo samoopredele-niya / E.A. Klimov. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1996. – 512s.
14. Leonova A.B. Psichologicheskaya samoregulyaziya i profilaktika neblagopriyatnykh funkczional'nykh sostoyaniy / A.B. Leonova // Psichologicheskij zhurnal. – 1988. – № 3. – S.12-14.
15. Leont'ev A.N. Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A.N. Leont'ev. – M., 1975. – 304 s.
16. Leont'ev A.N. Problemy razvitiya psichiki / A.N. Leont'ev. – M.: Mysl', 1965. – 570 s.
17. Lomov B.F. Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psi-chologii / B.F. Lomov. – M., 1984.
18. Maslou A. Novye rubezhi chelovecheskoj prirody / Per. s angl., ispr. / A.Maslou. – M.: Smysl: Al'pina non-fikshn, 2011. – 496 s.
19. Orlov A.B. Sklonnost' i professiya / A.B. Orlov. – M., 1981. 204
20. Petrov V.P. Psichologicheskie problemy professional'noy pereorientazii vzroslykh / V.P. Petrov. // Psichologicheskij zhurnal. – 1993. – № 3. – S.5-7.
21. Psichologiya professional'noy podgotovki / Pod red. G.S. Nikiforova / SPb., 1993. – S.6-81.
22. Psichofiziologicheskie voprosy stanovleniya professionala / Pod red. K.M. Gurevicha / – Vyp. 2.– M., 1976.
23. Talyzina N.F. Upravlenie prozessom usvoeniya znaniy / N.F. Talyzina. – M., 1975.
24. Formirovanie sistemnogo myshleniya v obuchenii / Pod red.Z.A. Reshetovoy. – M.: Izd-vo politlit-ry «Edinstvo», 2002. – 344s.
25. Chiksentmichayi, M. Potok: Psichologiya optimal'nogo perezhivaniya / M. Chiksentmichayi; per. s angl. – 2-e izd. – M.: Smysl: Al'pina non-fikshn, 2012. – 461 s.

Ткач Т.В.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ.

Успешность человека в профессиональной деятельности, умение преодолеть конфликты в профессиональной среде, эффективность профессиональной деятельности человека зависят от согласованного взаимодействия человека и профессии. Для психологии наиболее важным является изучение характера, формы и динамики отражения объективной реальности субъектом труда и факторов, обуславливающих конкретные типы этого отражения в профессиональной деятельности. Источников – 25.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессиональное развитие, субъектно-объектные взаимосвязи, самоактуализация, теория оптимального переживания.

Tkach T.V.

METHODOLOGY BASICS OF PSYCHOLOGY PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Success of the person in professional activity, ability to overcome the conflicts in the professional environment, efficiency of professional activity of the person depend on the coordinated interaction of the person and a profession. For psychology the most important is studying of character, a form and dynamics of reflection of objective reality the subject of work and the factors causing concrete types of this reflection in professional activity. Sources – 25.

Key words: professional activity, professional development, subject and object interrelations, self-updating, theory of optimum experience.

Ткач Тамара Володимирівна - доктор психологічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В.Лазаряна